

І. В. ЄРЕМЕЄВА, аспірантка кафедри політичної історії НТУ «ХПІ»

РОСІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 РР. ОЧИМА АКТОРІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

У статті, на основі документів Центрального державного архіву України (м. Київ), а також мемуарів та епістолярної спадщини акторів, проаналізовано вплив революційних подій 1905-1907 рр. на життя та світосприйняття акторів Наддніпрянської України. Під час першої російської революції актори брали активну участь у соціально-політичному житті регіону. В акторському середовищі не існувало чіткої політичної визначенності.

Ключові слова: актор, мітинг, Маніфест 17 жовтня 1905 р., політичні партії, революційний рух, страйк.

Вступ. Початок революції 1905-1907 рр. спровокував повсюдні масові виступи робітників, бунти селян і військових, посилення діяльності опозиційно налаштованої інтелігенції. У вир революційної боротьби було втягнуто усі верстви населення Російської імперії, а отже, не залишилися осторонь і актори. Їх позиція щодо цих буремних подій у Наддніпрянській Україні, яскраво відображена в історичних джерелах, виявляє особливості формування політичної свідомості в акторському середовищі, розкриває нові грані їх світогляду.

Відтак, вивчення поглядів акторів на першу російську революцію, їх ролі та місця у ній, вирішує актуальні проблеми історії повсякденності. З цією метою всебічно проаналізовані відповідні документи Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) [1; 2]. Багато фактичного матеріалу містять мемуари українських і російських акторів – М. Ходотова, Н. Комаровської, Л. Прозоровського, М. Радіна, Я. Малютіна, Б. Горіна-Горайнова, П. Гарянова, П. Коваленка, М. Садовського, П. Саксаганського, С. Тобілевич, М. Нарокова та російського театрального критика П. Маркова [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 23; 24]. Окрему групу джерел склала епістолярна спадщина діячів українського театру – І. Карпенка-Карого та М. Кропивницького [15; 16; 17; 18; 19].

Виклад основного матеріалу. Соціальна напруга в Російській імперії, викликана невирішеністю аграрного питання, відсутністю ефективного робітничого законодавства, ігноруванням інтересів національних меншин, поступово збільшувалася з кінця ХІХ ст. Ще більше загострили ситуацію провали військових операцій російської армії та флоту на фронтах російсько-японської війни. Поштовхом до масових страйків та бунтів на території всієї імперії став розстріл у Петербурзі мирної демонстрації 9 січня 1905 р. Вже на початку літа 1905 р. хвиля невдоволення досягла головної опори самодержавства – армії. За ствердженням

© І. В. Єремеєва, 2014

радянських театральних критиків К. Рудницького та А. Альтшуллера, провінційні актори в цей період, байдужі та налякані, залишилися поза бортом історичного процесу [20, с. 3-4; 21 с. 218]. Однак аналіз історичних джерел, передусім акторських спогадів, ставить під сумнів категоричність подібних висновків.

Під час революції театри не припиняли своєї роботи. Причиною подібного нестримного працелюбства найчастіше була жага приватних власників розважальних закладів до грошей. Актор Александринського театру М. Ходотов (любитель ліберально-інтелігентської фразеології і симпатик революційного руху) згадував, що на початку червня 1905 р. прибув із трупкою на гастролі до Одеси [3, с. 183; 7, с. 260]. У місті вже більше місяця тривали страйки і, зваживши на непринагідну для вистав ситуацію, більшість акторів з міста поїхала. Але сам М. Ходотов залишився, «щоб бути очевидцем» так званих «Потьомкінських днів» в Одесі [3, с. 183]. Актор розповідав, що зранку 14 червня на Пересипі відбувався розстріл робітників, які зібралися на «сходку», а потім проводилися громадські похорони; 15 червня з самого ранку люди цілими ватагами стікалися до порту, де неподалік від берега стояв «могутній тритрубний броненосець Потьомкін», який революційно налаштовані одесити «вважали своїм товаришем і заступником» [3, с. 183, 185]. Зачарований подіями, М. Ходотов із захопленням писав, що натовп на березі весь час збільшувався, раз у раз з імпровізованих трибун – портових ящиків, тюків, бочок, дощок – спалахували сповнені закличками до боротьби промови мітингувальників [3, с. 187]. Актор зауважував доброзичливе ставлення натовпу до ораторів-євреїв і захоплено відмічав: «...Ні поліції, ні військових ніде не було: влада не відважувалася їх ввести, у місті розгубилися...» [3, с. 187]. Події 18 червня (здача державним військам матросів броненосця «Георгий Победоносець» – Авт.) описані актором з особливим жалем; подальші дні він характеризував як «сірі, після яскраво пережитих митей» [3, с. 187].

Зовсім по-іншому висвітлені події 1905 р. в листах українського драматурга і актора І. К. Карпенка-Карого до літератора Г. Маркевича. Знаний драматург так оцінював «небажані з культурного боку випадки» на Єлисаветградщині: «Розпаскудить обікрадений духовно народ не штука, але які з того наслідки для народу і для всіх?.. Грабежі, підпали і убивства – ще культури не робили. Не можна ж повірити, що ті, хто сіє це насилля – не розуміли цього...» [15, с. 371-372]. Яких «сівачів» мав на увазі І. Карпенко-Карий, видно з більш пізніх листів: «...після того, як по городах побили жидів і крайніх, що кричали «долой царя», – тепер крайні, особливо жиди, поховались і не дражнять людей своїм нахальством, так що ніби та причина, яка грозила різнею, одсунута...» [16, с. 377].

Різниця між оцінками двох акторів подій літа 1905 р. в Україні разюча: від беззаперечної підтримки революційного руху М. Ходотовим до безапеляційного засудження І. Карпенком-Карим. Таке різне сприйняття навряд чи можна пояснити опозиційністю поглядів акторів на самодержавство: обидва приймали активну участь в політичному русі [22, с. 23; 7, с. 260]. Не варто шукати й антисемітський підтекст у негативному ставленні І. Карпенко-Карого до лідерів крайніх політичних партій, багато з яких були етнічними євреями. Вживання нібито обурливого слова

«жид» в листі драматурга лише підкреслювало відсутність у нього антисемітських настроїв, адже на українських землях слово «жид» було загальноприйнятим, нормативним етнонімом. Крім того, І. Карпенко-Карий використовував його без будь-яких прикметників, які б могли підтвердити вороже ставлення актора до євреїв. До того ж, в українських трупах актори-євреї працювали пліч-о-пліч з українськими колегами, не викликаючи в них антисемітських настроїв [8, с. 59]. Отже, принципова різниця оцінки акторами революційного руху крилася не в політичних поглядах чи національній неприязні. На момент подій 1905 р. М. Ходотову виповнилося 28 років. Приблизно стільки ж було І. Карпенку-Карому, коли він в 70-х рр. XIX ст. брав активну участь в роботі нелегального Єлисаветградського гуртка. Але на початку першої російської революції Іван Карпович вже досяг поважного віку (60-ти років) і встиг за цей час зібрати чималий «життєвий скарб»: дорослих дітей, власний хутір, славу корифея українського театру і прогресуючу онкологічну хворобу. Сучасники згадували, що в період народних хвилювань він панічно боявся втратити власний маєток на х. Надія в Єлисаветградській губернії [23, с. 368]. Все це вкупі, ймовірно, й стало причиною негативних оцінок І. Карпенком-Карим революційного ажіотажу губернського населення влітку 1905 р.

У жовтні 1905 р. страйковий рух досяг свого апогею. Російська актриса Н. Комаровська, яка тоді працювала у знаменитому київському театрі «Соловцов», згадувала: «...Актори, що прийшли на репетицію ледве-ледве відривалися від схвильованого обговорення наростаючих подій...» [4, с. 81]. Вже 15 жовтня до Російського театру завітали делегації від Українського театру та Народного дому під керівництвом М. Заньковецької та Д. Карамазова відповідно. Посланці запропонували колегам долучитися до загального страйку робочих. Спалахнув мітинг. За словами Н. Комаровської, лише кілька акторів пішли з нього, не бажаючи «вмішуватися в політику», а ті, хто залишився, виступили з промовами [4, с. 81]. Ніч на 17 жовтня артисти провели в очікуванні; звістка про обнародування Маніфесту Миколи II викликала в них вигуки бурхливої радості [4, с. 82]. Близько шостої години ранку актори-мітингувальники, разом з киянами, зібралися біля будівлі міської думи, де лунали палкі промови і революційні пісні, однак, цей мітинг, як і більшість інших, розігнали царські козаки та чорносотенці [4, с. 81].

Після проголошення Маніфесту Миколи II особливо пошквалилися корифеї українського театру. М. Л. Кропивницький через хворобу вже не виходив на сцену, проте, не залишався осторонь революційних подій і самовіддано хапався за будь-яку корисну для українців справу. У листі до російського письменника В. Уманова-Каплуновського, наголошуючи на необхідності створення українського видання, актор писав: «...Я теперь как выброшенный за борт, или, вернее говоря, за суфлёрскую будку, по глухоте хотел бы на старости лет поработать в газете для родного народа и языка...» [18, с. 506]. У більш пізніх листах «батько» українського театру зауважував на необхідності писати п'єси на нові теми, які «грішно... замовчувати» [19, с. 507]. Він палко підтримував всіх революціонерів. Наприкінці травня 1905 р. актор писав до історика М. Ф. Сумцова: «...господи милосердний,

допоможи хоч разочок дихнуть повільним повітрям, почути вільний спів «Марсельєзи»... а потім і в домовину» [17, с. 503].

Колега М. Кропивницького по сцені, видатний український режисер М. Садовський, скориставшись розгубленістю царського уряду і загальним безладом в державі, створив 1907 р. у Києві перший стаціонарний український театр [12, с. 144].

Втім, не всі актори змогли дістати зиск із громадянських свобод, задекларованих Маніфестом 17 жовтня. У той час, як повсюдно створювалися профспілки, артисти, «з незалежних обставин», не змогли створити подібного об'єднання [24, с. 139]. Така обставина яскраво демонструвала характерні для ментальності більшості акторів риси – крайній егоцентризм і неорганізованість. Крім того, в акторському середовищі було багато й таких, кого лякала революційна дійсність. Згадки артистів про буремний 1905 р. із різних куточків Російської імперії наскрізь просякнуті жахом. Актор М. Нароков, який довгий час працював у різних містах Наддніпрянської України, згадував, що в Петербурзі цілодобово по всьому місту, заохочувані поліцією чорносотенці, вбивали й катували людей [24, с.138]. Вони ж, за словами провінційного актора М. Радіна, «били морди всім без виключень» і в Москві [6, с. 66]. Н. Комаровська із жахом розповідала про розгін, побиття й вбивства козаками та чорносотенцями мешканців Києва вранці 17 жовтня 1905 р. [4, с. 82-83]. Дружина І. Карпенка-Карого, українська актриса С. Тобілевич, описуючи події кінця жовтня-початку листопада 1905 р., пригадувала «жахливі наслідки» погрому в Кременчуці, а також десятки тисяч «замордованого люду», забризкані кров'ю вулиці і цілі квартали зруйнованих будинків в Одесі [23, с. 367]. Її колега, П. Саксаганський, не менш яскраво писав про вибух 17 грудня 1905 р. двох бомб неподалік одеської «кав'ярні Лібмана» [13, с. 132]. Із особливою неприязню згадували актори про нальотчиків і «громил», що безсоромно користувалися страшною політичною ситуацією для власного збагачення [3, с. 187; 4, с. 83].

У світлі революції в акторському середовищі загострилося питання політичної приналежності. Артист М. Радін відмічав у себе повну відсутність будь-яких політичних вподобань і розуміння революційних подій, хоча театральний критик П. Марков впевнено вважав його анархістом [6, с. 66; 14, с. 91]. «Байдужим до справ громадськості» залишався М. Нароков [24, с. 140]. Ідеями «чистого анархізму» пристрасно захопився й відомий актор, уродженець Харківщини М. Дальський [9, с. 173].

Були серед акторів і партійні. Наприклад, 1903 р. у Києві український актор П. Коваленко вступив до лав РСДРП. [11, с. 87, 145]. У період революції активно працювала на користь партії соціалістів-революціонерів актриса київського театру «Соловцов» Хава Соболева [1, арк. 8]. У поліцейській архівній довідці зазначалося, що есерка отримувала конспіративний хімічний лист відносно переданої до м. Орел забороненої літератури і брала участь у переказах благодійних коштів на користь політичних арештантів [1, арк. 8].

Благодійна діяльність акторів, спрямована на користь революційних партій та їх членів, політичних в'язнів та страйкарів, не була виключним явищем [7, с. 260; 11,

с. 153]. До того ж, серед подібних державних злочинців траплялися й артисти [11, с. 183]. Для організації благодійної вистави чи концерту відшукували політично благонадійну організацію, до складу якої входили співчуваючі політичному руху члени, й доручали їм взяти у поліцмейстера дозвіл на влаштування концерту. Після заходу частину коштів (а інколи і всю касу) передавали представникам партії [11, с. 153]. В окремих випадках акторам вдавалося передати кошти від спектаклю без оголошення його благочинним. Приміром, 11 червня 1906 р. в м. Ніжин Чернігівської губернії революційна партія (на жаль, в документі не зазначено, яка саме) таємно отримала з каси театру 80 руб., через що поліція негайно влаштувала перевірку [2, арк. 39]. У жовтні 1905 р. актори київських театрів на час страйку організували фонд збору грошей для робочих. Між тим, на час заворушень, власники зачинили театр; причому, в період простою жалування акторам не виплачували [4, с. 81]. Відтак, багатьом представникам професії була притаманна щира, некорислива щедрість.

За часів революції особливого значення набув театральний репертуар. Саме він, часто мимоволі, давав емоційне підживлення схвильованій трагічними подіями публіці. Нерідко демонстрації і мітинги спалахували безпосередньо в театрі, під час вистав. Сучасники відмічали, що найбільший відгук мали п'єси М. Горького, зокрема, «Діти сонця» і «Дачники» [10, с. 38; 4, с. 85, 86]. Користувалася популярністю вистава «Євреї» за твором відомого тоді письменника Е. Чирикова (актор П. Гарянов згадував його як «Чиркова») [10, с. 38; 4, с. 84]. Глядачі часто переривали акторів оплесками і викриками «Хай живе свобода!» [4, с. 84]. Коли під час показу цієї вистави в Києві почався стихійний мітинг, поліція з козаками, оточивши театр, до самого ранку переписували присутніх, а найбільш активних глядачів – переважно робітничу молодь і студентів – відправляли до в'язниці [10, с. 38]. Актор Л. Прозоровський у спогадах зауважував, що восени 1905 р., навіть у такому тихому місті як Кам'янець-Подільськ, вистава «Вільгельм Телль» викликала хвилювання публіки і мітинги під лозунгами «Хай живе революція!» та «Геть самодержавство!» [5, с. 74].

Висновки. Таким чином, під час першої російської революції актори Наддніпрянської України брали досить активну участь у соціально-політичному житті регіону. Не зважаючи на те, що в акторському середовищі не існувало чіткої політичної визначеності, спостерігався різний рівень громадської активності. Революційно налаштовані та національно свідомі майстри сцени не залишались осторонь драматичних подій 1905-1907 рр., демонструючи власні переконання і солідарність з народом.

Список літератури. 1. По наблюдению за мещанкой Соболевой Х. И. (наблюдательная кличка «Маленькая»), принадлежащей к партии эсеров / ЦДІАК України, ф. 274, оп. 4, спр. 145, 55 арк. **2.** О происшествиях и злоупотреблениях / ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 572, 121 арк. **3.** Ходотов Н. Н. Близкое – далёкое. Воспоминания / Н. Н. Ходотов. – М.- Л.: Искусство, 1962. – 327 с. **4.** Комаровская Н. И. Виденное и пережитое. Из воспоминаний актрисы / Н. И. Комаровская. – М.- Л.: Искусство, 1965. – 240 с. **5.** Прозоровский Л. М. Из прошлых лет. Театральные мемуары / Л. М. Прозоровский. – М.: ВТО, 1958. – 198 с. **6.** Радин Н. М. Автобиография. Статьи. Выступления. Письма. Статьи и воспоминания о Н. М. Радине / Н. М. Радин. – М.: ВТО, 1965. – 383 с. **7.** Малютин Я. О. Актёры моего поколения / Я. О. Малютин. – Л.- М.: Искусство, 1959. – 356 с. **8.** Горин-Горяйнов Б. А. Актёры (Из воспоминаний) / Б. А. Горин-Горяйнов. – Л.- М.: Искусство, 1947. – 156 с. **9.** Горин-Горяйнов Б. А. Кулисы / Б. А. Горин-Горяйнов. – Л.: Советский писатель, 1940. – 279 с. **10.** Гарянов П. А. Актёры. Театральные записки / П. А. Гарянов. – Челябинск: Челябинское книжное издательство, 1957. – 176 с. **11.** Коваленко П. Т. Незабутне. Спогади старого актора / П. Т. Коваленко. – К.: Радянський письменник, 1962. – 271 с. **12.** Садовський М. К. Мої театральні згадки. 1881-1917 / М. К. Садовський. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1956. – 203 с. **13.** Саксаганський П. К. Из прошлого украинского театра / П. К. Саксаганський. – М.- Л.: Искусство, 1938. – 167 с. **14.** Марков П. А. Театральные портреты / П. А. Марков. – М.- Л.: Искусство, 1939. – 232 с. **15.** Карпенко-Карий І. Лист до Г. Маркевича. Літо 1905 р. / І. Карпенко-Карий // Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – С. 371-372. **16.** Карпенко-Карий І. Лист до Я. І. Тобілевича. 14 листопада 1905 р. Одеса / І. Карпенко-Карий // Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – С. 376-377. **17.** Кропивницький М. Л. Лист до М.Ф. Сумцова. 26 травня 1905 р. / М. Л. Кропивницький // Твори: В 6 т., Т. 6. – К.: Держлітвидав УРСР, 1960. – С. 503. **18.** Кропивницький М. Л. Лист до В.В. Уманова-Каплуновського. 1905 р. / М. Л. Кропивницький // Твори: В 6 т., Т. 6. – К.: Держлітвидав УРСР, 1960. – С. 506-507. **19.** Кропивницький М. Л. Лист до В.В. Уманова-Каплуновського. 7 березня 1906 р. / М. Л. Кропивницький // Твори: В 6 т., Т. 6. – К.: Держлітвидав УРСР, 1960. – С. 507-508. **20.** Берсенев И. Н. Сборник статей / И. Н. Берсенев. – М.: ВТО, 1961. – 349 с. **21.** Альтшуллер А. Провинциальный театр в период первой русской революции / А. Альтшуллер // Первая русская революция и театр. Статьи и материалы. – М.: Искусство, 1956. – С. 218-265. **22.** Стеценко Л. І. Карпенко-Карий / І. К. Тобілевич / Життя і творча діяльність / Л. Стеценко. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. – 306 с. **23.** Тобілевич С. В. Мої стежки і зустрічі [Спогади] / С. В. Тобілевич. – К.: Видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. – 475 с. **24.** Нароков М. С. Биография моего поколения. Театральные мемуары / М. С. Нароков. – М.: ВТО, 1956. – 303 с.

Надійшла до редколегії 20.02.2014 р.

УДК 94 (477) «19/20»

Російська революція 1905-1907 рр. очима акторів Наддніпрянської України / І. В. Єремєєва // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. – № 25 (1068). – С. 14-20. Бібліогр.: 24 назв. – ISSN 2079-0813.

У статті, на основі документів Центрального державного архіву України (м. Київ), а також мемуарів та епістолярної спадщини акторів, проаналізовано вплив революційних подій 1905-1907 рр. на життя та світосприйняття акторів Наддніпрянської України. Під час першої російської революції актори брали активну участь у соціально-політичному житті регіону. В акторському середовищі не існувало чіткої політичної визначеності.

Ключові слова: актор, мітинг, Манифест 17 жовтня 1905 р., політичні партії, революційний рух, страйк.

УДК 94 (477) «19/20»

Российская революция 1905-1907 гг. глазами актеров Надднепрянской Украины / И. В. Еремеева // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. – № 25 (1068). – С. 14-20. Бібліогр.: 24 назв. – ISSN 2079-0813.

В статті, на основі документів Центрального державного архіву України (г. Київ), а також мемуарів та епістолярного насліддя акторів, проаналізовано вплив революційних подій 1905-1907 гг. на життя та світогляд акторів Надднепрянської України. В час першої російської революції актори брали активну участь у соціально-політичному житті регіону. В акторському середовищі не існувало чіткої політичної визначеності.

Ключевые слова: актёр, забастовка, митинг, Манифест 17 октября 1905 г., политические партии, революционное движение.

In the article on the Central State Archives of Ukraine (Kyiv) document basis, as well as memoirs and actor's epistolary legacy the impact of the revolutionary events of 1905-1907 on the Dnieper Ukraine actor's world outlook were analysed. During the first Russian revolution actors took an active part in socio-political life of the region. Among the actors were not clear political certainty.

Keywords: actor, revolutionary movement, political parties, strike, protest, Manifest of October 17, 1905.